

**Н.И.Юсуфжонова,
Тошкент молия институти магистранти**

ЭЛЕКТР ТАРМОҚ КОРХОНАЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИ МҲХС АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ

Аннотация: Мазкур мақолада молиявий ҳисобот халқаро стандартлари талаблари доирасида электр тармоқ корхоналарида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг назарий ва методологик жиҳатлари, электр тармоқ корхоналарининг инвестицияларини ҳисобга олиш усуллари ритилган. электр тармоқ корхоналарининг консолидациялаш молиявий ҳисоботини тузиш методикаси, уни ҳисоб-китоби ҳамда консолидациялаш босқичлари ритиб берилган электр тармоқ корхоналарининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда молиявий натижаларини, активлари ва мажбуриятларини ва пул оқимларини консолидация қилишда ҳамда молиявий ҳисоботни тузиш борасидаги муаммоларни бартараф этиш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: қўшма фаолият, гуруҳлар ичидаги операцияларини элиминирлаш, бизнес бирлашув, сегмент бўйича ҳисобот, алоҳида молиявий ҳисоботлар, акциядорлик жамияти, молиявий инструментлар, компаниялар гуруҳининг молиявий ҳисоботи.

Annotation: This article describes the theoretical and methodological aspects of the preparation of consolidated financial statements in the electricity sector within the requirements of international financial reporting standards, methods of accounting for investments in the electricity sector. Methods of preparation of consolidated financial statements of electric network enterprises, taking into account the characteristics of electric network enterprises, its calculation and consolidation stages are developed, directions for overcoming problems in consolidation of financial results, assets and liabilities and cash flows and preparation of financial statements

Keywords: joint activity, elimination of intra-group operations, business merger, segment report, separate financial statements, joint stock company, financial instruments, financial report of a group of companies.

Кириш

Бугунги кунда корхоналарда молиявий ҳисоботларини Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС) асосида тузишга объектив заруратлар мавжуд. Қонунда кўзда тутилган тартибда МҲХСларини қўллаш тартиби жорий этилди [2]. Дунё бозорига чиқиш, халқаро кредит олиш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун молиявий ҳисоботни МҲХСлари бўйича тузиш мақсадга мувофиқдир. Мамлакатимизда МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузаётган компаниялар сони ошиб бормоқда.

Чунки, молиявий ҳисоботнинг шаффофлигини оширишга эришиш фақат МҲХСларга ўтиш орқали амалга оширилиши мумкин бўлади. Шу боис, халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган ҳужжатлар ҳамда илғор инструментлар

ва тажрибалардан фойдаланиш кун тартибидаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” номли асарида “Илғор халқаро тажрибага мувофиқ инструментлардан фойдаланиш ҳисобига пулкредит сиёсатини янада такомиллаштириш, миллий валютанинг ва ички бозордаги нархларнинг барқарорлигини таъминлаш”[1] вазифасининг қўйилиши ҳам компаниялар бошқарув тизимларида илғор хорижий тажрибалар ва инструментлардан фойдаланишни кўзда тутди.

Ушбу масалаларнинг кун тартибига қўйилиши электр тармоқ корхоналарида МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш методологиясини такомиллаштиришни тақозо этади. Бунга молиявий ҳисоботни МҲХСлари асосида трансформациялаш орқали эришиш мумкин. Бугунги кунда трансформация масалалари бўйича адабиётлар ва илмий мақолалар ҳам етарли эмас. Шу боис, молиявий ҳисобот трансформацияси масаласи кун тартибида турган долзарб мавзу ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Корхоналарнинг молиявий активлари таркибига кирувчи молиявий инвестициялар, пул маблағлари, дебиторлик қарзлар ҳисоби ва аудитини амалдаги халқаро ва миллий стандартлар асосида ташкил қилиш тартиблари хорижий ва республикаимиз олимлари, жумладан О.В.Анфиногенов [3], Ю.В.Бабаевлар [4] молиявий активларнинг назарий асослари, шунингдек, активларни тан олиш, баҳолаш ва молиявий ҳисоботларда акс эттиришнинг методологиясига доир халқаро тажрибаларни ўз мамлакатларида қўллаш масалаларини тадқиқ этганлар; Б.А.Хасанов [5], С.Н.Ташназаров [6], К.Б.Уразов [7] молиявий активларнинг назарий, услубий ва амалий жиҳатлари, шунингдек, уларни тан олиш, баҳолаш ва молиявий ҳисоботда акс эттиришнинг методологик масалаларини монографияларида акс эттирган.

Бироқ, юқорида номлари келтирилган хорижий ва республикаимиз олимларининг ишларида молиявий активлар қийматини бозор баҳоларида баҳолаш, ҳисоб ва ҳисоботда атрофлича акс эттириш, яъни уларнинг ахборот имкониятларини кенгайтириш йўллари чуқур тадқиқ этилмаган. Корхоналарнинг бўш пул маблағлари, молиявий характердаги дебиторлик қарзлар, чунончи шубҳали қарзларни тан олиш, баҳолаш, ҳисобдан чиқарилиши фактларини ҳисоб ва ҳисоботда акс эттиришдаги муаммолар атрофлича ёритилмаган.

Молиявий активлар атамаси фанда кенг қўлланилиб, унинг назарий ҳамда концептуал асослари бухгалтерия ҳисобининг муҳим объектларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун, молиявий активларнинг назарий ва концептуал асосларини такомиллаштиришга эҳтиёж сезилади.

Тадқиқот методологияси

Илмий адабиётлар ва меъёрий ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида алоҳида солиқ турлари бўйича солиқ аудитининг методикасини ишлаб чиқиш ҳамда ўтказиш асосланган. Фойда солиғи бўйича солиқ аудитини ташкил этиш ва натижаларини расмийлаштиришни такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Таҳлил ва натижалар

Бухгалтерия ҳисобида кейинги йилларда бўлаётган ўзгаришларни тадқиқ қилиш ҳозирда бу жараён молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мослашаётганлигини кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунининг 2-моддасида ҳам халқаро ҳужжатларга амал қилиш белгилаб қўйилган: “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади” [8].

Молиявий ҳисоботларга қўйиладиган талаблар “Молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш” номли 1-сон молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)да келтириб ўтилган. Халқаро стандартларга қарайдиган бўлсак, ташкилот ҳисоботи бухгалтерия ҳисоботи эмас, молиявий ҳисобот деб номланади. 1-сон МҲХСга киритилган охириги ўзгаришларга назар ташлайдиган бўлсак, “Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот” “Ялпи даромадтўғрисидаги ҳисобот”га алмаштирилганлигига гувоҳ бўламиз. 1-сон МҲХСнинг 7-бандига мувофиқ, умумий ялпи даромад деганда таъсисчилар билан боғлиқ операциялар натижасида юзага келадиган ўзгаришлардан фарқли равишда амалга оширилган операциялар ва бошқа ҳодисалар натижасида хусусий капиталдаги ўзгариш тушунилади.

Бошқа ялпи даромад деганда фойда ёки зарар деб тан олинмайдиган даромад ва харажатлар (шу жумладан қайта таснифланган тузатишлар) тушунилади. Бошқа ялпи даромадга “Молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш” номли 1-сон МҲХСга мувофиқ қуйидагилар киради: “Асосий воситалар” номли 16-сон МҲХС ва “Номоддий активлар” номли 38-сон МҲХСга мувофиқ қайта баҳолаш натижалари; “Молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш” номли 1-МҲХСга мувофиқ пенсия тўловлари бўйича актуар фойда ва зарарлар; “Валюта курси ўзгаришларининг таъсири” номли 21-сон МҲХСга мувофиқ хориждаги фаолият бўйича молиявий ҳисобот моддаларини қайта ҳисоб-китоб қилиш натижасида юзага келган фойда ва зарарлар; “Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш” номли 39-МҲХСга мувофиқ қайта сотиш учун мавжуд бўлган молиявий активларни қайта баҳолаш натижасида фойда ва зарарлар; пул оқимларини хеджирлаш натижасида хеджирлаш воситаси бўйича фойда ва зарарлар.

Шундай қилиб, даромад дейилганида капиталнинг ижобий кўпайиши тушунилади. Шу билан биргаликда 1-сон МХХСга мувофиқ жами ялпи даромад дейилганида хусусий капиталнинг кўпайиши тушунилади, бошқа ялпи даромад дейилганида нафақат даромадлар, балки фойда ва зарарлар таркибида тан олинмаган харажатлар ҳам тушунилади. Ҳақиқатан ҳам ҳисобот даврида капиталнинг камайиши (масалан, узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш бўйича салбий фарқ) юзага келиши мумкин. 2-жадвалда миллий ва халқаро стандартлар бўйича тузиладиган ҳисоботларни тартибга солиш тизими таққосланган.

1-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисидаги ахборотларни ўз ичига қамраб олувчи миллий ва халқаро стандартлар бўйича тузиладиган ҳисоботларни тартибга солиш тизими қисий таҳлили

Таққослаш белгиси	Ўхшашлик	Фарқли жиҳатлар
Ҳисоботнинг номланиши	Ўхшашлик мавжуд эмас	МХХС бўйича “Ялпи даромад тўғрисида ҳисобот” БХМС бўйича “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот”
Ҳисоботнинг тайинланиши	Ташкилотнинг асосий ва бошқа фаолиятлари бўйича даромад, харажат ва молиявий натижаларини акс эттиради	МХХСда жами ялпи даромад тўғрисида қўшимча маълумот талаб этилади
Тақдим этишнинг мажбурийлиги даражаси	Молиявий ҳисобот таркибида мажбурий ҳисобланади	-
Ҳисобот шаклини тартибга солиш даражаси	Миллий стандартда шакли тўлдиришга қатъий талаб қўйилган	Халқаро стандарт бўйича батафсил ҳисоботни тузиш мумкин
Харажатлар тўғрисидаги	Харажатларнинг тайинланишига кўра	МХХС бўйича 2 хил усул мавжуд:

Капиталнинг ушбу тарзда камайишини ялпи даромаднинг камайиши деб бўлмайди, шунингдек, капиталнинг узоқ муддатли активлар қиймати ҳисобига камайишини бошқа ялпи даромад деб бўлмайди. Аммо 1-сон МХХСда қўлланиладиган атамалар хусусий капиталнинг мазкур ўзгаришини шундай тавсифлашни тақозо этади. Шунингдек, МХХСда фойда ва зарарлар хусусида ҳам ғализ тушунча берилган. Фойда ва зарар тушунчалари 1-сон МХХСда бошқа ялпи даромад тушунчаси орқали очиб берилган: бу жами даромаддан бошқа ялпи даромад компонентларини инобатга олмаган ҳолда харажатларнинг айирмасидир.

Хулоса ва таклифлар

Ҳозирги иқтисодий глобаллашув шароитида мамлакатимиз томонидан қабул қилинаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар дастурларида белгиланган бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мослаштириш вазифалари муҳим аҳамият касб этади. Ушбу вазифаларни амалга ошириш ҳамда молиявий активлар ҳисобининг назарий ва концептуал асосларини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқдик:

- молиявий активлар ҳисобининг назарий асосларини ислох қилиш ва жаҳондаги ривожланган мамлакатлар тажрибасидан андоза олиш;

- МҲХСни тан олиш, жорий этиш ва компиляция қилишнинг методологик асосларини такомиллаштириш;

- ахборот фойдалувчиларга халқаро тажрибаларда ва стандартларда қўлланиладиган атамаларни БҲМСда қўллаш ва маълумотлар тизими билан таъминлаш, молиявий инструментларга оид миллий стандартларни ишлаб чиқиш;

- халқаро стандартлар талабларидан келиб чиқиб молиявий активларни тан олиш, баҳолаш ва ҳисоботларда акс эттиришнинг янги моделини тузиш;

- Қонун ва миллий стандартларда молиявий ҳисобот принципларини янги таҳрирда ёритиш, уларни таснифий асосларини ишлаб чиқилиши принципларинг ўрни ва аҳамиятини ёрқинроқ акс эттиришга, ҳисоботларнинг шаффоф бўлишига хизмат қилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги” қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 15-сон, 142-модда.

2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. -Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017, -104б.

3. Анфиногенов О. В. Бухгалтерский учет и аудит финансовых активов коммерческих организаций: Автореферат диссертации ... кандидата экономических наук: 08.00.12 - Саратов, 2009.

4. Бабаев Ю.В. и др. Бухгалтерский финансовый учет. Учебник для ВУЗов, 2005.

5. Б.А.Хасанов. Электр тармоқ корхоналарида асосий фаолият харажатлари ҳисобини такомиллаштириш: Монография. -Т.: Иқтисодиёт, 2012. - 128 б.

6. Ташназаров С.Н. Молиявий ҳисоботнинг назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш. Монография. - Публисҳер СИА ОмниСкриптом Публисҳинг. ГлобеЕдит Публисҳинг ҳоусе. 2018. 280 п. ИСБН-13:978-613-8-24050-1.

7. Уразов К.Б. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит. Ўқув қўлланма. Т.: Ўқитувчи, 2004. 20-б.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 15-сон, 142- модда.